

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.40>

Свида О.Г.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-5805-3557*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРАТУРОЮ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ

Актуальність теми. Організація та діяльність прокуратури в Україні завжди привертала до себе увагу з боку науковців та практиків. Неодноразово підіймалися питання щодо її місця в системі органів державної влади, переліку функцій, системи органів, вимог до Генерального прокурора тощо. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 р. мав на меті вирішити деякі з дискусійних положень. У той саме час, попре запроваджені зміни виникли нові положення, що потребують розгляду та наукового опрацювання. Одним з таких питань є реалізація прокуратурою функції представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначено законом (нагадаємо, що Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. все ще зберігає за прокуратурою функцію як представництва інтересів держави, так і інтересів громадянина). Актуальність обраної теми обумовлюється не лише вищезазначеними розбіжностями у законодавстві, але й наявністю непоодинокі судової практики, в якій знайшли деталізацію різні аспекти реалізації функції представництва інтересів держави прокуратурою в суді.

Стан дослідження. Проблематика реалізації функції представництва інтересів держави в суді знайшла комплексного опрацювання в науковій літературі. Вкрай позитивно, що здобули висвітлення особливості реалізації цієї функції в різних типах провадження та

судочинства. Серед науковців та практиків, які присвятили свої роботи вказаній функції прокуратури можна навести: В. Долежана, П. Каркача, І. Марочкіна, Ю. Полянського, С. Прилуцького, М. Руденка, В. Сухоноса, М. Стефанчук та інших. Визнаючи значущість зроблених науковцями висновків та пропозицій, не можна оминати той факт, що більшість з наявних робіт була підготовлена до 2016 р., а отже, вони не враховують виклики сьогодення та останні зміни, що відбулися в прокурорській системі.

Метою дослідження є визначення неоднозначних або спірних положень, що пов'язані зі здійсненням прокуратурою представництва інтересів держави в суді.

Виклад основного матеріалу. Задля кращого розуміння неоднозначних або спірних аспектів у реалізації прокуратурою функції представництва інтересів держави вважаємо за доцільне спочатку приділити увагу загальному поняттю «представництво». Так, відповідно до словника української мови слово «представництво» тлумачиться як «здійснення певних (звичайно юридичних) дій однією особою від імені іншої чи інших; виконання обов'язків або володіння правами представника» [1]. Щодо поняття «представництво прокурором інтересів держави в суді», то відповідно до Закону України «Про прокуратуру» така діяльність полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів держави, у випадках

та порядку, встановлених законом [2].

Вкрай позитивно, що наведене поняття знайшло опрацювання також на науковому рівні. До прикладу, М. Стефанчук пропонує визначення поняття «представницька функція прокуратури України» та розуміє під нею «конституційно регламентовану діяльність прокуратури поза межами кримінальної юстиції, яка за своєю правовою природою є винятком із загального правила, за яким органи прокуратури традиційно розглядаються як органи державної влади, що від імені суспільства і в його інтересах забезпечують застосування права там, де порушення закону має наслідком кримінальну санкцію» [3, с. 29]. У свою чергу, О. Величко пропонує під представництвом прокурором в суді розуміти «здійснення певних юридичних дій прокурором від імені громадянина або держави» [4, с. 83].

Оминаючи детальне висвітлення проблематики визначення змісту функції представництва інтересів держави прокуратурою перейдемо до кола проблемних положено, пов'язаних з реалізацією цієї функції.

1. Зміст поняття «інтереси держави» як предмет прокурорського представництва. Згідно з даними етимологічних джерел слово «інтерес» було запозичене через посередництво польської чи німецької мов з латинської; латинське «interesse» означає «мати важливе значення». В юридичній літературі поняття «інтерес» визначається як об'єктивована в праві воля, а в філософській – як причина дій людей, їх груп, суспільної поведінки. Однак у науковій літературі досить поширеною є точка зору про те, що усвідомлені суспільством, соціальними групами та індивідами потреби виступають як їх інтереси. Так, М. Руденко вважає, що під «інтересами держави» необхідно розуміти закріплену Конституцією та законами України, міжнародними договорами та актами систему фундаментальних цінностей у найважливіших сферах життєдіяльності українського народу та суспільства (політичній, економічній, соці-

альній, військовій, екологічній, науково-технічній, інформаційній) [5, с. 47].

Таке розуміння суті державних інтересів підтримав М. Мичко, зазначивши, що соціальна цінність тих чи інших суспільних відносин, яка визнається суспільством та державою, складає найважливіший елемент поняття «державний інтерес», а його другим елементом є те, що ця соціальна цінність охороняється правом [6, с. 210].

У свою чергу, М. Стефанчук аргументує, що «об'єктом реалізації представницької функції прокуратури є публічний інтерес – така, що об'єктивно існує, закріплена в нормах права й усвідомлена потреба, задоволення якої визнане державою корисним для всіх або переважної більшості членів суспільства, себто є такою, що має публічний (загальний, суспільний, груповий тощо) характер». На її думку, правова формула публічного інтересу як об'єкта реалізації прокуратурою представницької функції включає такі складові: «1) інтерес в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини; 2) інтерес національної безпеки; 3) інтерес територіальної цілісності; 4) інтерес публічної (громадської) безпеки з метою запобігання заворушенням чи злочинам; 5) інтерес економічного добробуту; 6) інтерес здоров'я населення та моральних засад суспільства; 7) інтерес екологічної безпеки; 8) інтерес захисту історичної та культурної спадщини» [3, с. 5].

Крім того, були висловлені також думки щодо неприпустимості отожднювання «інтересів держави» з виключно матеріальними інтересами: це поняття необхідно тлумачити в широкому розумінні слова, тоді воно відбиватиме економічні, політичні інтереси, інтереси в соціальній та інших сферах діяльності держави [7, с. 8].

Звернемо увагу, що поняття «інтерес держави» також знайшло висвітлення у рішеннях Конституційного Суду України та Верховного Суду. Зокрема, Конституційний Суд України вказав:

«...державні інтереси закріплюються як нормами Конституції України, так і нормами

інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо»;

«Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й в діяльності приватних підприємств, товариств» [8].

Із врахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, в чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах» [8].

У свою чергу, Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого «інтереси держави» є оціночним поняттям, що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних інтересів, які не піддаються точній класифікації, а тому їх наявність повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному випадку звернення прокурора з позовом; надмірна формалізація поняття «інтереси держави», особливо у сфері публічних правовідносин, може призвести до необґрунтованого обмеження повноважень прокурора на захист суспільно значущих інтересів там, де це дійсно потрібно.

Надаючи правову оцінку наявності підстав для звернення прокурора до адміністративного суду у справі № 804/4585/18, Верховний Суд зазначив, що обґрунтування, наведене прокурором у позові, є сумісним з розумінням поняття «інтереси держави». Зокрема, прокурор в адміністративному позові зазначив, що захисту підлягають інтереси держави у сфері охорони права на освіту дітей шляхом створення належних та безпечних умов для здобуття освіти, які порушено протиправною бездіяльністю органу місцевого самоврядування та комунального закладу освіти, що знаходиться у віданні відповідної міської ради [9].

Таким чином, вбачається, що на рівні закону неможливо та й недоцільно визначати вичерпний перелік «інтересів держави», проте цілком достатнім слід визнати положення статті 23 Закону України «Про прокуратуру»:

– прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу (абз. перший частини 3 ст. 23);

– не допускається здійснення прокурором представництва в суді інтересів держави в особі державних компаній, а також у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю Верховної Ради України, Президента України, створенням та діяльністю медіа, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань (абз. третій частини 3 ст. 23).

Вважаємо, що надмірна формалізація у цьому разі негативно вплине на якість закону, оскільки, по-перше, надто переобтяжить за обсягом галузевий Закон України

«Про прокуратуру», по-друге, наперед передбачити вичерпний перелік усіх сфер, де необхідно забезпечити захист інтересів держави, майже неможливо, особливо зважаючи на досить бурхливий розвиток суспільних відносин в державі.

2. Статус прокурора під час представництва інтересів держави в суді.

Звернемо увагу, що прокурор, здійснюючи представницьку діяльність в межах відповідного процесу набуває процесуальний статус, а отже є стороною судових процесуальних правовідносин, при цьому його загальні права та обов'язки визначаються відповідними положеннями Закону України «Про прокуратуру», натомість процесуальний статус – відповідним процесуальним кодексом.

Таким чином можна стверджувати, що, набуваючи певного процесуального статусу, прокурор користується і відповідними процесуальними правами нарівні з іншими учасниками судового провадження, що цілком відповідає конституційним засадам судочинства, визначеним у статті 129 Конституції України, не маючи при цьому жодних привілеїв.

У цьому випадку варто згадати, що колись прокуратура, подаючи позови в інтересах держави (а тоді ще й в інтересів громадян), звільнялася від сплати судового збору, що цілком можна було розглядати як порушення засади рівності сторін. Проте згодом це положення було вилучено, і прокуратура, зараз звертаючись до суду в інтересах держави, повинна сплачувати судовий збір на загальний підставах.

3. Виключний характер випадків представництва прокурором інтересів держави в суд.

Конституцією України встановлено, що прокуратура здійснює «представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом». У ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» визначено підстави представництва держави в суді. Відповідно до ч. 3 цієї статті «прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави в разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих

інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу».

Тобто закон містить дві умови, за наявності яких у прокурора виникають підстави для представництва інтересів держави: 1) порушення або загроза порушення інтересів держави; 2) якщо за наявності порушення інтересу держави відповідні уповноважені органи не здійснюють або неналежним чином здійснюють свої повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

У науковій літературі вже зверталася увага, що до кінця залишається невизначеним питання, чи є названі умови тим «виключним випадком», що дає право прокурору на звернення до суду в інтересах держави [10, с. 181].

У тлумачній літературі «виняток» – це відхилення від звичайного, від загального правила [11] або «надзвичайний у якомусь відношенні» [12]. Звертаючись до питання «виключний випадок» варто вказати, що насамперед в центрі нашої уваги є питання реалізації повноважень державними органами.

В. Копейчиков розглядає державний орган як структурований і організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців (або депутатів рад), який (орган) наділений державними владними повноваженнями, здійснює державно-організаторські, розпорядчі, судові та інші функції відповідно до свого призначення [13, с. 88].

Нагадаємо, що прокуратура в межах реалізації функції, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, може представляти лише суб'єкта владних повноважень, а тому насамперед тут йдеться про органи виконавчої влади. На думку Д.М. Павлова, орган виконавчої влади – це частина державного апарату (організація), яка має власну структуру і штат службовців, територіальний масштаб діяльності та в межах встановленої компетенції здійснює від імені і за доручен-

ням держави функції державного управління в економічній, соціально-культурній, адміністративно-політичній сферах [14, с. 37].

Отже, із наведених визначень можна зробити цілком закономірний висновок, що вимогою до функціонування будь-якого органу державної влади є планомірне здійснення ним своїх повноважень відповідно до визначеної компетенції та з дотриманням положень частини 2 статті 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Саме це ми маємо вважати нормальними умовами функціонування органів державної влади, а порушення порядку у правій державі, в свою чергу, повинно розглядатися саме як винятковий випадок.

У такому випадку встановлені у ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» дві умови, за наявності яких у прокурора виникають підстави для представництва інтересів держави (порушення або загроза порушення інтересів держави; якщо за наявності порушення інтересу держави відповідні уповноважені органи не здійснюють або неналежним чином здійснюють свої повноваження, а також у разі відсутності такого органу) цілком підпадають під ознаки «виключний випадок».

4. Загроза створення перешкод реалізації конституційного права на судовий захист та реалізації деяких засад судочинства. Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи державам-членам № РМ/РЕС (2012)11 «Щодо ролі прокурорів поза системою кримінального правосуддя» виділено декілька загальних принципів участі прокурора у поза кримінальній сфері. Серед них ми можемо виділити:

– функції та повноваження прокурорів поза системою кримінального правосуддя в усіх випадках мають бути передбачені законом та чітко визначені, щоб уникнути будь-якої неясності;

– як і в кримінально-правовій сфері, прокурори повинні здійснювати свої функції та повноваження поза системою кримінального правосуддя у повній відповідності до принципів законності, об'єктивності, справедливості та неупередженості;

– органи прокуратури мають виробити такий підхід до своєї роботи, який буде максимально прозорим і відкритим, наскільки це можливо, за повного дотримання обов'язків щодо забезпечення конфіденційності тощо.

У вказаній рекомендації також було виділено окрему частину «Щодо судових проваджень, за якими прокурор виступає як основна сторона», у якій сформульовано низку засад, які безпосередньо стосуються досліджуваного нами питання. Зокрема, виділені такі:

– повноваження прокурора порушувати судові провадження або виступати як відповідач не повинні применшувати принцип рівноправності сторін у судовому процесі;

– прокурор не повинен утримуватися від надання доказів, що мають значення для предмета спору;

– повноваження щодо проведення попереднього розслідування мають бути передбачені законом (здійснення таких повноважень має бути пропорційним і не повинно надавати прокурору невідповідної переваги);

– якщо прокурор представляє інтереси приватної особи, такій особі має бути надано право стати стороною судового провадження (це не повинно перешкоджати прокурору залишатися стороною судового провадження, якщо справа торкається загальних чи публічних інтересів);

– права прокурора оскаржити або іншим чином домагатися перегляду судового рішення судом вищої інстанції не повинні відрізнятися від прав, наданих іншим сторонам судового провадження, і щодо них повинні застосовуватися ті самі умови, включаючи строки оскарження;

– прокурор або суд повинні поінформувати сторони провадження про рішення прокурора вступити в процес;

– якщо прокурор подає письмовий висновок до проведення судового слухання, такий висновок має бути надано всім сторонам для ознайомлення у достатній строк (в іншому випадку слухання справи може бути відкладено);

– сторони провадження повинні мати можливість подати свої коментарі у зв'язку з висновком прокурора та висунути заперечення;

– прокурор не повинен брати участь у нараді суду або створювати враження такої участі (пп 12-20) [15].

Можна зробити висновок, що вищенаведені принципи участі прокурора у поза кримінальній сфері, цілком реалізовані у вітчизняному процесуальному законодавстві, а саме: 1) закріплена засада незалежності суду; 2) прокурор, як й інша сторона, має право подавати докази, при цьому докази, подані прокурором, не мають якоїсь переваги для суду, порівняно з доказами, поданими іншими учасниками процесу; 3) прокурор, як і інший учасник процесу, сплачує судовий збір на загальних підставах; 4) оскарження судових рішень прокурором здійснюється відповідно до загальних положень процесуального законодавства, яке поширюється й на інших учасників судового процесу тощо.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню неоднозначних або спірних положень, що пов'язані зі здійсненням прокуратурою представництва інтересів держави в суді. Обґрунтовано актуальність обраного дослідження. Підкреслено, що попри наявність наукових розробок щодо проблематики функцій прокуратури в цілому та представництва інтересів держави в суді зокрема переважна більшість існуючих досліджень щодо цієї функції була проведена до 2016 р. Виокремлено такі неоднозначні положення представництва прокуратурою інтересів держави в суді: 1) зміст поняття «інтереси держави» як предмет прокурорського представництва; 2) статус прокурора під час представництва інтересів держави в суді; 3) виключний характер випадків представництва прокурором інтересів держави в суді; 4) загроза створення перешкод реалізації конституційного права на судовий захист та реалізації деяких засад судочинства.

Доведено, що на рівні закону неможливо та недоцільно визначати вичерпний перелік «інтересів держави». Зазначено, що здійснюючи представницьку діяльність в межах відповідного процесу прокурор набуває процесуальний статус, а отже є стороною судових процесуальних правовідносин, при цьому його загальні права та обов'язки визначаються відповідними поло-

Таким чином, можна зробити висновок, що здійснення прокуратурою представництва інтересів держави у суді не перешкоджає реалізації конституційного права на судовий захист й гарантує такі основні засади судочинства, як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

У якості висновків зазначимо, що функції прокуратури, у тому числі функція представництва прокуратурою інтересів держави в суді у виключних випадках, закріплені в Законі України «Про прокуратуру» мають бути узгоджені з Основним Законом держави – Конституції України. Зважаючи на лаконічний підхід законодавця щодо випадків та умов реалізації представництва прокуратурою інтересів держави в суді, положення законодавства знайшли свого розвитку у судовій практиці. Функція представництва прокуратурою інтересів держави належить до функцій прокуратури поза межами кримінального правосуддя та загалом відповідає міжнародним стандартам, що в умовах орієнтування України на міжнародний досвід та прагненням нашої держави набути статус члена Європейського Союзу є вкрай позитивним.

женнями Закону України «Про прокуратуру», а процесуальний статус – відповідним процесуальним кодексом.

З урахуванням міжнародних стандартів діяльності прокуратури поза межами кримінального правосуддя та їх відображення у національному законодавстві доведено, що загроза створення перешкод реалізації конституційного права на судовий захист та реалізації таких засад судочинства як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості відсутня.

Відзначено, що функція представництва прокуратурою інтересів держави в суді, яка належить до функцій прокуратури поза межами кримінального правосуддя, загалом відповідає міжнародним стандартам, що в умовах орієнтування України на міжнародний досвід та прагненням нашої держави набути статус члена Європейського Союзу є вкрай позитивним.

Ключові слова: прокуратура, функції прокуратури, інтереси держави, представництво інтересів держави в суді, суд, судовий захист

Svyda O. Problem aspects of implementation of the function of representation of state interests by the prosecutor's office in court

Summary

The article is devoted to highlighting ambiguous or controversial provisions related to the representation of the state's interests in court by the prosecutor's office. The relevance of the selected research is substantiated. It is emphasized that despite the existence of scientific developments regarding the problems of the functions of the prosecutor's office in general and the representation of the state's interests in court in particular, the vast majority of existing research on this function was conducted before 2016. The following ambiguous provisions of the representation of state interests by the prosecutor's office in court are highlighted: 1) the meaning of the concept of "state interests" as a subject of prosecutorial representation; 2) the status of a prosecutor when representing the interests of the state in court; 3) the exceptional nature of the cases of representation of state interests by the prosecutor in court; 4) the threat of creating obstacles to the implementation of the constitutional right to judicial protection and the implementation of some principles of judicial procedure.

Taking into account the international standards of activities of the prosecutor's office outside the criminal justice system and their reflection in national legislation, it has been proven that the threat of creating obstacles to the implementation of the constitutional right to judicial protection and the implementation of such principles of judicial procedure as the equality of all participants in the legal process before the law and the court, competition between the parties and freedom in providing they present their evidence to the court and proving their persuasiveness before the court is absent.

It was noted that the function of representing the interests of the state in court by the prosecutor's office, which belongs to the functions of the prosecutor's office outside the scope of criminal justice, generally meets international standards, which is extremely positive in the context of Ukraine's orientation towards international experience and our state's desire to acquire the status of a member of the European Union.

Key words: prosecutor's office, functions of the prosecutor's office, state interests, representation of state interests in court, court, judicial protection

Список використаних джерел:

1. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua>
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

3. Стефанчук М.М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції: автореф. дис. докт. юрид. наук. Київ, 2018. 42 с.
4. Величко О. Представницька функція прокурора в адміністративному судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2018. Вип. 5 (902). С. 82-87. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18309/14.pdf>
5. Руденко М. Форми представництва прокурора у цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 47-54.
6. Мичко М. І. Деякі проблеми представництва прокурором інтересів громадян і держави в суді. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 1999. № 4. С. 210.
7. Онопенко В. Ще раз про судово-правову реформу. *Закон і бізнес*. 1998. № 33. С. 8.
8. Рішення Конституційного Суду України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 р. № 3-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>
9. Постанова Верховного Суду від 5 листопада 2019 року у справі № 804/4585/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85493166>
10. Таможня О. Представництво інтересів держави в адміністративному судочинстві: особливості та проблеми нормативно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 178-185.
11. Онлайн бібліотека Горох. URL: <https://goroh.pp.ua/>
12. Словник. URL: <https://slova.com.ua>
13. Згальна теорія держави і права : навчальний посібник. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші ; за ред. В.В. Копейчикова. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
14. Павлов Д.М. Адміністративне право: Загальна частина: Конспект лекцій. Київ : МАУП, 2007. 136 с.
15. Щодо ролі прокурорів поза системою кримінального правосуддя: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам- членам № РМ/РЕС (2012)11, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи на 1151-му засіданні представників міністрів 19 вересня 2012 р.). URL: [https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/eng/19%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20\(2012\)%2011%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%8E.docx](https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/eng/19%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20(2012)%2011%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%8E.docx)